

Mikael Isacson, Mikael Löwegren, Henrik Glamsjö:

Ingen regelbunden kyrkobesökare torde ha undgått att Svenska kyrkan för två år sedan fick en ny evangeliebok. Ingen regelbunden läsare av denna tidskrift borde ha undgått att arbetsgemenskapen Kyrklig Förnyelse (aKF) har inlett en revision av sitt missale ("Noterias Missale"). Under det kommande kyrkoåret kommer en del av detta material att publiceras i anslutning till den homiletiska sidans ingresser. En del av materialet har sedan lång tid varit tillgängligt på aKF:s hemsida på Internet; annat material kommer att mer eller mindre publiceras parallellt i SPT och på vår hemsida. Ingresserna för den homiletiska sidan under kommande kyrkoår skrivs av missalets revisionskommitté och ta sin utgångspunkt dels i detta material, dels i evangeliebokens två serier av kollektböner. Utformningen av ingresserna blir därför i viss mån annorlunda än tidigare. Det material som kommer att publiceras är följande:

Kollektböner. I evangelieboken finns två serier kollektböner. Bönerna i den första serien har oftast rötterna i medeltida böner, medan den andra serien infördes först i samband med 1976 års försöksordning. Revisionsgruppen har även utarbetat en tredje serie kollektböner. Anledningarna till detta är huvudsakligen två. Evangelieboken ger möjlighet att vid vissa tillfällen ersätta de föreskrivna kollektbönerna med en annan bön. Detta ger den tredje serien utrymme för, utan att varje enskild präst blir beroende av sin egen litterära förmåga. (En kollektbön ska ju som bekant vara stringent och följa en viss struktur; att komponera en sådan är alltså något annat än att be en fri bön, vilket ju varje präst borde klara av.) Den andra anledningen är att allt fler församlingar firar flera mässor i veckan. Här finns alltså en möjlighet att få större variation. I vardagsmässan behöver man inte använda samma kollektbön som föregående söndag, men samtidigt kan anknytningen till söndagens tema bibehållas. Att en tredje kollektbön har utarbetats för varje söndag ska därför inte uppfattas som ett underkännande av den första seriens kollektböner. Däremot finns enskilda kollektböner som är tveksamma och i några fall avråder vi också från att använda vissa böner. Dessa kommer vi klart att redovisa och då även föreslå två alternativa böner för den söndagen.

Varifrån kommer då kollektbönerna i vår tredje serie? Samtliga kollektböner som har funnits med i Svenska kyrkans officiella böcker från medeltid till idag, samt i förslaget till EB från 2000, har analyserats. Där så har varit möjligt har vi försökt bevara goda kollektböner från tidigare evangelieböcker (t.ex. Heliga Trefaldighets dag); i flertalet fall är dock dessa mer eller mindre bevarade och modifierade i nuvarande evangeliebok. I några fall har även medeltida böner översatts och bearbetats från latin. (Vi vill här framföra vårt tack till Elisabet Göransson, vars material vi fått ta del av!) Ett flertal kollektböner har hämtats från andra kyrkor: den finska lutherska kyrkan, Stockholms katolska stift och den anglikanska kyrkan. Dessa böner har i förekommande fall anpassats för Svenska kyrkan och vårt kyrkoår. Slutligen – när det inte funnits något passande i Svenska kyrkans tradition och när vi inte funnit något lämpligt i andra kyrkors gudstjänstordningar – har vissa böner utarbetats inom kommittén; ofta har detta skett med inspiration från de ovannämnda kyrkornas böner.

Som ovan antytts ska en kollektbön vara stringent och följa en viss struktur. Denna struktur går tillbaka på kyrkans första tid, och ytterst på det antika romarrikets kult. Evangeliebokens första serie följer i huvudsak denna struktur. Det är påfallande att man i EB 2002 inte lyckats skriva nya böner som följer denna struktur (se t.ex. Midsommardagen). Den andra serien i evangelieboken har ingen ambition att följa kollektbönernas klassiska struktur, utan är avsedda att vara friare. Vi menar därför att dessa är mindre lämpliga att använda på

kollektbönens plats, även om de i andra sammanhang kan vara goda och uppbyggliga att be. Det som nedan sägs om kollektbönerna i EB 2002 berör också endast den första serien.

Den klassiska strukturen består av fem delar. (1) Tilltalet till Gud. Traditionellt riktas kollektbönen till den första personen i gedom, men även böner till Jesus förekommer. (2) Åberopande av någon av Guds välgärningar. (3) Själva böneämnet, som oftast formuleras pregnant. (4) Omnämmande av vilka – oftast eskatologiska – konsekvenser böneämnet kan få. (5) Avslutande lovprisning. I kyrkans tradition har dock detta mönster inte följts slaviskt. Ofta finner man att led (2) eller (4) saknas. Även om vår ambition har varit att samtliga fem led ska finnas med, inte minst eftersom det är enklare att sjunga kollektbönen då, saknas ibland något av det andra eller fjärde ledet.

Om tilltalet och avslutningen ska något ytterligare sägas. Kollektbönernas tilltal har blivit urvattnat i EB 2002. I 47 av 75 fall används inledningen ”O Gud”, vilket blir tämligen enformigt i längden. Vår strävan i den tredje serien kollektböner har därför varit att använda andra tilltal. I det här sammanhanget bör också något nämnas om det material är publicerat på aKF:s hemsida. Vi har där försökt avstå från att förändra den första seriens kollektböner; även där inleds de alltså med ”O Gud”. Vi vill respektera evangeliebokens ställning som officiell bok för Svenska kyrkan och inte i onödan föreslå ändringar i bönerna, samtidigt tror vi att de församlingar där hela vårt material används får en bredd i hur Gud tilltalas. Problemet med tilltalet ”O Gud” är ju inte att det skulle vara felaktigt, utan att det blir enformigt och att det skett i syfte att göra tilltalet till Gud inklusivt. Som en parentes kan sägas att tilltalet ”O Gud” har motiverats med att det skulle vara ”en återgång till det gamla bönespråket”. Detta är knappast sant. Visserligen inleds många av de medeltida bönerna endast med ”Deus” (Gud), men även ett enkelt ”Domine” (Herre) eller ”Omnipotens sempiterna Deus” (Allsmäktige, evige Gud) fungerar som tilltal i många böner. ”Herre” och ”Allsmäktige Gud” är dock tilltal som lyser med sin frånvaro i första seriens kollektböner i EB 2002, medan ”Evige Gud” är tilltal i nio kollektböner.

I EB 2002 finns två versioner av kollektbönens traditionella, avslutande lovprisning: dels den kortare ”Genom Jesus Kristus, vår Herre”, dels den längre ”Genom Jesus Kristus, vår Herre, som lever och verkar med dig och den heliga Anden, från evighet till evighet”. (Exemplen hämtas från böner som är riktade till Fadern.) I evangelieboken görs en gradskillnad mellan ”vanliga” söndagar då den kortare används, och viktigare söndagar då den längre används. Den längre används följaktligen på 1 Advent, Juldagen, Julnatten, Trettondedag jul, Påsknatten, Påskdagen, Annandag påsk, 2 söndagen i Påsktiden, Pingstdagen, Kyndelsmässodagen och Alla helgons dag. Dessutom är den fakultativ på flertalet söndagarna i Påsktiden och Annandag Pingst; ett olycksfall i arbetet är uppenbarligen att Kristi Himmelfärds dag endast fått kort avslutning. Denna uppdelning har inte någon lång tradition i Svenska kyrkan, utan är tillkommen i EB 1983. Tidigare har vissa söndagar haft den längre avslutningen och vissa söndagar den kortare, men utan att det har funnits någon form av gradering. (I EB 1942 har t.ex. Trettondedag jul kort avslutning medan 1 e. Trett. lång.)

Denna uppdelning lämnar utrymme för stort godtycke. Varför har t.ex. Skärtorsdagen och Långfredagen inte den längre avslutningen och varför hade Bebådelsedagen lång avslutning i evangelieboksförslaget 2000 men kort i den evangeliebok som antogs? Denna uppdelning görs heller inte i nutida, västerländsk liturgisk tradition. I t.ex. den danska lutherska kyrkan avslutas kollektbönerna alltid med den längre avslutningen, liksom i den romersk-katolska och den anglikanska kyrkan. Denna liturgiska tradition följer också revisionsgruppen. Det trinitariska perspektivet som denna avslutning uttrycker är oerhört väsentligt att betona i

dagens kyrka. Därför har också samtliga böner i första seriens kollektpöner som finns publicerade på aKF:s hemsida en längre avslutning. Vi väljer dock att inte följa den formulering som finns i evangelieboken, utan använder istället ”Genom Jesus Kristus, vår Herre och Gud, som med dig, Fader, och den helige Ande, lever och råder från evighet till evighet”. Två skäl ligger till grund för detta beslut. Det första skälet är ekumeniskt och praktiskt. På senare år har ett flertal tidegärdsböcker publicerats i Sverige; dessa omfattar en bred tradition från Svenska kyrkan, romersk-katolska kyrkan och frikyrkor. När den längre avslutningen anges (kollektbönen i laudes och vesper) är det med ovanstående formulering. Det finns inget skäl att Svenska kyrkan ska ha en särtradition. Det andra skälet är översättningsmässigt. Evangeliebokens formulering är, såvitt vi kan se, inte en fullgod återgivning av det latinska originalet. Dels omtalas inte Jesus som Gud. Dels är ordet ”verka” knappast en fullgod översättning av det latinska ”regnare”, som närmast betyder ”råda” eller ”regera”.

Slutligen ska något sägas om terminologin. Hittills har vi använt benämningen ”kollektbön”, och inte evangeliebokens ”dagens bön”. Kollektbön är en väl inarbetad term, och vi har hittills inte sett några skäl att sluta använda det.

Antifon till psaltarpsalmen. Förutom en kollektbön kommer vi också att publicera en antifon till psaltarpsalmen (responsoiepsalm). Genom att använda en responsoiepsalm mellan de två första läsningarna i mässan ges psaltaren en framträdande plats i varje högmässa och det skapas en god harmoni i Ordets gudstjänst. De psaltarpsalmer som finns i evangelieboken är avsedda att bl.a. användas för ”växelläsning och sång”, och kyrkohandboken anger att en psaltarpsalm kan användas mellan de två första läsningarna. Trots detta har inte evangeliebokskommittén underlättat för den som vill växelläsa eller sjunga psaltaren. Det saknas där en antifon som kan fogas till psaltarpsalmen. Det är ju så psaltaren läses i tidegården.

Idealet är att psaltarpsalmen sjungs – och det är naturligtvis viktigare än att det är ”rätt” psaltarpsalm som används, dvs. de som finns i evangelieboken. Det finns ingenting som hindrar att andra psaltarpsalmer används. Att sjunga psaltarpsalmen är dock inte möjligt i alla församlingar. Men i alla församlingar är det möjligt att läsa den, och det är det vi vill uppmuntra med den föreslagna antifonen. Den är alltså avsedd att läsas, men kan möjligen också sjungas på en enkel psalmton. När man läser psaltaren med antifon i mässan gör man på ett liknande sätt som när man sjunger den. Den textläsare som läst den gammaltestamentliga texten anger först psaltarpsalmens antifon, församlingen upprepar den och sedan läser textläsaren psalmen i lämpliga bitar, och mellan dem upprepar alla antifonen. På aKF:s hemsida finns psaltarpsalmerna publicerade med antifonen. Dessa kan skrivas ut och användas fritt i församlingen.

I några fall tar inte evangelieboken full hänsyn till kyrkoåret i valet av psaltarpsalmen. Vi kommer då att föreslå alternativa psalmer. Detta gäller framför allt Femte söndagen i Fastan och Palmsöndagen.

Vers till halleluja. Före evangeliet kan man sjunga en hallelujarefräng med vers. Den ersätter då gradualpsalmen. Versen avser att vara en introduktion till dagens evangelium och en inbjudan till Kristus att tala till församlingen. Ett lämpligt sätt är att en kantor/försångare först sjunger hallelujat, sedan upprepar församlingen det, kantorn/försångaren sjunger versen och församlingen upprepat hallelujat ytterligare en gång. Efter evangeliet kan hallelujat åter sjungas, men utan vers. Om gradualpsalm används kan halleluja sjungas efter evangeliet, men

även då utan vers. Versen kan sjungas på en enkel psalmtön och publiceras därför utan musik. Det finns flera olika melodier till halleluja. Ett exempel är t.ex. 679 i psalmboken, 707 i Verbums psalmbokstillägg, 923 i Psalmer i 90-talet. Därtill finns flera varianter från Taizé och i den romersk-katolska psalmboken. I fastan sjungs av tradition inte halleluja i den västliga kyrkan. Acklamationen kan då bytas ut mot ”Prisad vare du, Herre Jesus Kristus” eller dylikt. Ytterligare några ord om detta kommer att skrivas inför Askonsdagen och Fastan.

Varför ska man ersätta gradualpsalmen med ett halleluja? Ja, där gradualpsalmen fyller en väsentligt funktion i högmässan finns naturligtvis ingen anledning att göra någon förändring. Däremot kan halleluja vara ett bra komplement i församlingar där psalmsången är svag. Versen till hallelujat kan då anpassas efter församlingens sångförmåga. Ett halleluja kan också vara väsentligt i barn- och familjegudstjänster. Få texter är så tacksamma och enkla att lära barn och föräldrar. Där halleluja används torde offertoriepsalmen bli mässans viktigaste psalm, och kan överta gradualpsalmens funktion att tydligt framställa helgdagens huvudärende.

Slutligen kommer **Bön över gåvorna** att publiceras. Denna bön är avsedd att bes högt som avslutning på offertoriet – när bröd, vin och kollekt placerats på altaret och offertoriepsalmen är avslutad. Det finns en stark tradition i Sverige att be något när kollekten burits fram. Och även om beredandet av gåvorna först och främst är en handling, är det lämpligt att avsluta hela den första delen av nattvardsskeendet (tagandet i tog-tackade-bröt-gav) med en kort bön som uttrycker att Gud måtte ta emot och förvandla de gåvor som burits fram. Detta pekar alltså fram mot det som följer i nattvardsbönens tacksägelse och församlingens kommunion.

Det faller sig naturligt att här erbjuda en variation av böner istället för en fast formulering (som i HB 1986). I Noterias Missale finns redan en uppsättning kyrkoårsknutna böner, som nu utökas till en bön för varje söndag. Ibland ansluter de nära till söndagens tema, men ibland är bönen något mer allmänt hållen.

Gemensamt för bönerna är att de knyter an till offertoriet som ett frambärande, inte enbart ett praktiskt tillredande av bröd och vin. Detta frambärande har flera kompletterande dimensioner. Vi frambär till Gud (1) bröd och vin samt kollektgåvorna, (2) vårt böneoffer, (3) och därmed också oss själva som ett levande offer åt Gud, (4) i förening med Kristi eviga offer – som är den enda vägen till Gud. De olika söndagarnas böner kretsar kring en eller flera av dessa dimensioner.

När bönen över gåvorna används är det naturligast att kollekten bärs fram – och gärna samlas in – under offertoriepsalmen, om möjligt tillsammans med brödet och vinet. Däremot bör dessa böner inte användas vid kollektupptagningen i icke-eukaristiska gudstjänster.

Förböner och böner efter kommunionen. I det nuvarande missalet finns också förslag till förböner. I en revision kommer endast inledningar och avslutningar till förböner att publiceras för varje söndag (och därtill några exempelförböner såsom i den nuvarande utgåvan). Dessa inledningar och avslutningar samt bönen efter kommunionen har setts över och genomgått en grundlig innehållslig och språklig revidering. För nya söndagar och söndagar med kraftigt reviderat innehåll kommer dessa böner att publiceras i SPT; för övriga söndagar hänvisar vi till aKF:s hemsida (<http://www.akf.se>).

Reaktioner. Det som vi nu publicerar i SPT har karaktären av försöksmaterial. Det kommer att dröja ytterligare en tid innan ett nytt, tryckt missale ser dagens ljus. aKF är beredd att

betala de kostnader som krävs för att få ett nytt missale till stånd. För delar av arbetet har även Eric Segelbergs fond för liturgivetenskaplig forskning tillskjutit generösa medel. En utgivning fördröjs däremot av att en handbokskommitté som ska se över nuvarande kyrkohandbok förväntas bildas när väl årets kyrkomöte behandlat förslaget till en ny bönbok.

Synpunkter på stort och smått i vårt material är vi angelägna att få del av. Detta kan skickas via e-post: missale@akf.se, eller via vanlig post: Missale, aKF, Box 4097, 390 04 Kalmar.

Vi hoppas att vårt material blir till välsignelse och uppbyggelse där det används!